

Anadolu ve Avrupa Mitolojisinde İçerik ve Motif Karşılaştırması

Prof. Dr. Zeki Cemil Arda

2000 yılına yaklaştığımız bu günlerde Avrupa edebiyatında bazı tanınmış yazarların eserlerinde mitolojiden alınmış konulara yer verdikleri görülmektedir. Televizyonlarda sinemalarda ve bazı filimlerin konuları gene mitolojiden alınmıştır. Birden bire mitolojinin önem kazanmasını nedenleri nedir? Okuyucu ve seyirci oranının yüksek oluşu, mitolojik konulu eserlere yeni bir çekicilik kazandırmıştır. Bu eserler acaba gizliden gizliye yapılan bir kültür propagandası mı? Yoksa 1900'lü yılların kültürünün artık insanları tatmin ve mutlu edemez oluşunun bir ifadesi mi? Nadolni'nin son romanlarından en çok satan eser sıfatına girebilen "Der Gott der Frechheit" da olduğu gibi içinde bulunduğumuz yüzyılın hesaplaşmasının antik Yunan mitolojisi Tanrılarının şahıslarında yapılan bir değerlendirmesi mi? Yoksa mitolojik olayların çağımıza göre uygulanan görüşmeleri mi? Ya da mitolojiyi yeniden ve daha anlaşılır bir biçimde, günümüzdeki sosyal olaylardan örneklemelerle çağımız insanlarına tanıtmak, onları bu konuda bilgilendirmek, yorumlamada yeni bir teknik uygulamak, hatta yeni mitler oluşturma gayreti mi? Her ne olursa olsun, mitoloji, insan fantazisinin; yani yaratma, canlandırma, biçimleme ve anlaşılmasız olanı, soyut olanı somutlaştırma, görülebilir, anlaşılabilir, algılanabilir hale getirdiği bir edebiyat türüdür.

İnsanların korkularının, sevinçlerinin Tanrılar alemini merak edip öğrenme isteklerinin yansıtıldığı fiktiv dünya tarihinde önemli bir yer almış kişilerin etkisini hala canlı tutan olayları, insanları hep ilgilendirmiştir.

Mitoloji bir milletin kültürünün başlangıç noktasıdır. Ulusal kültürün en geniş anlamda kökleridir. Bu kökleri tanımadan günümüzdeki kültür olaylarını açıklamamız mümkün olamaz.

Asya'dan Avrupa'ya kadar ilerlemiş olan Türk milleti bu uzun yolculuğunda çeşitli milletlerin kültürleriyle tanışmış, onları etkilemiş, onlardan etkilenmiş, kendi kültürel yapısını zenginleştirmiş veya kendi kültürü diğerlerine egemen olmuştur.

Mitoloji bir milletin atalarının en eski başlangıcındaki inançları, hayalleri, tutkuları olarak günümüzde bile hala etkisini sürdürüyorsa; izlerini günümüze kadar getirip yaşamına devam ediyorsa, bugünkü modern yaşam biçimimiz, dünyaya bakışımız, medeniyetteki ilerlememiz yeni giysiler içindeki bir "modern mitolojik olgudan" başka bir şey değildir.

Örneğin, acaba uzay yolculuğunun ardında yatan sebep nedir? Acaba Tanrı ve Tanrılar dünyasını mı arıyoruz? Bu işi yapan kişileri nasıl isimleyeceğiz?

Mitoloji, bu bilimle uğraşan, onu meslek edinen kişiler için klasik edebiyat boyutlarını, teologlar, ilâhiyatçılar için dinler tarihinin başlangıçtaki boyutlarını, halk bilimcileri ve etnologlar için örf, adet, gelenek kısaca sanat ve kültür boyutlarını, çocuklar için ise geleneksel eğitimin temellerindeki boyutları içerir.

Mitolojide, insanın psikolojik yapısının en derin olan yerinde ve çocukluk yıllarında yer almış olan ilk ve ilkel motifler yer alır. Mitolojide zaman ilk zamandır ve yaşamın, insan yaşamının bu ilk zamanlardaki ilk normlar (=ölçütler), ilk şekiller yer alır.

Yaşanmış denenmiş olanın, akıldaki yaratma gücü sayesinde sanata dönüştürülüp retorik unsurlara zenginleştirilip, olağan üstü bir kimliğe büründürülerek sunulması, mitolojinin insanları bağlayan sihirli ve gizemli boyuttur. Bu boyutu biraz daha açacak olursak, mitolojik anlatımlarda şiir dünyası, müzik, estetik sanatlar, felsefe ve diğer bilim dallarıyla temas vardır. Mitoloji gnosis ve teolojiyle karıştırılmamalıdır, çünkü mitolojide yaratıcılık, sanat ve estetik karakterler ayırt edici faktörlerdir.

Mitolojik konularda anlatıcının kişiliğini aşan, diğer insanları aşan bir olgu vardır; Tanrı ve Tanrılar aleminin soyut olan yapısı, mitolojide imajlar, betimlemeler, benzetmelerle kavranılabilir, algılanabilir hale dönüştürülmüştür. Bu anlatım ve sunuş biçiminde bir amaç vardır: insanı etkilemek ve onun yüreğinde yankılar yaratmak, onu anlatılan olay veya kişilerin şahsında özdeşleşmesini sağlamak. Bu konuda anlatıcıya düşen görev daha zordur. Kişi ve olayları dinleyiciye göre, yani onun kültürel altyapısına göre anlatmak, tonlama yapmak, mimiklerle olaya canlılık kazandırmak; gerektiğinde yaşamakta olan güncel olayları ilave etmek, yorumlamak, yeni mitolojik olaylara yeni varyasyonlar katmak, zenginleştirip ilginç hale getirmek zorundadır.

Mitolojide ulusal fikir ve kültür yapısı ön planda yer alır. Her milletin kendine özgü kültürü vardır. Milleti oluşturan, insanları birleştiren, bir arada tutan en büyük ve izleri bugünden geriye doğru izlenebilen kesintisiz bir bağ vardır. Avrupa kendi kültürlerinin temelini antik Yunan mitolojisine bağlar. Antik Yunan mitolojisinin temeli acaba hangi diğer antik devletlerin mitolojileriyle ilgilidir? Eğer bu soruya cevap aranır, bu bağın antik Yunanistan'da olmadığı görülür.

Batı bilim adamlarının ve bu konunun uzmanlarının "asiatic" devletler olarak niteledikleri ve antik Yunanistan zamanında, varlıkları tarihi kayıtlarda " var olan" diğer devletler şunlardır; yani Yunanlılarla bu devletler arasında – bugünün Türkiye coğrafyasında – kültürler arası temas yapıyordu : kronolojik sırayla en eskiden başlayarak Sümerler, Akkadlar, Hurriler, Hititler, Urartular, Firigler, Truvalılar, Karyalılar, Lykialılar, Kilikya ve Bitinyalılar, Cappadokialılar, ve diğer irili ufaklı 27 medeniyet. Onların da temasta bulunduğu Persler, Hintler, Asya'daki Türk devletleri ve Çinliler.

Mukayeseli edebiyatlar konusunun daha iyi anlaşılabilmesi için ilk önce bu ülkelerin mitolojilerini karşılaştırmak, insanlık tarihinin birleşen, birleştirici ve ayırt ettirici motiflerini buralarda görmek ve göstermek gerekir. Geçmiş kültürlerle ilgilenmek mitolojik olayları birer tiyatro eseriymiş gibi incelemek, hem Tanrılar tarihini, hem de insanlık tarihini aynı anda öğrenmeyi sağlar. Mitoloji, edebiyatta yer almış bütün konuların ana motiflerini bağrında saklayan bir kaynaktır. Bu motiflere örnek vermeden önce mitolojilerin birbirleriyle olan temaslarına kısaca değinmek gerekiyor.

Bu arada Trakya'sıyla Anadolu'suyla ve üç yanını çeviren denizleriyle Türkiye'mizin tarih boyunca kültürlerin birbirleriyle karşılaştığı bir medeniyetler potası olduğunu ve bu alandaki işlevinin önemini bir kez daha vurgulamak gerekiyor.

M.Ö.2350-2159 yılları arasında Kuzey Mezopotomya’da Akkadlar, Elamlar ve Sümerler’le birlikte yaşamış olan, Sümer Çivi yazısını kabul edip kendi dilleri için kullanan Hurriler bu günkü Habur ve Kerkük şehirlerinden güney batıda Alalah ve Filistine kadar uzanan bir bölge de yaşamışlardır. Onların mitolojileri ile ilgili metinler Hititce’dir. Hurrilerin dilleri Van Gölü bölgesinde M.Ö.900-585 yaşamış olan Urartu’ların dilleriyle akrabadır.

Hurrilerin mitolojileri de gökyüzündeki Tanrı katı ile ilgili olup Kumarbi (=Ata Tanrı)’nin hükümranlığını dile getirir. Diğer Tanrılar bu Ata Tanrı Kumarbi’nin karnında kendi aralarında konuşup, nereden dışarı çıkacaklarını ve bu devletin başına nasıl geçeceklerini tartışır, kendi aralarında mücadele ederler. Hurrilerin Tanrıları sırayla Alalug, Anu ve Kumarbi’dir. Her biri dokuz yıl egemenlik kurar. Dokuzuncu yıl taht için mücadele başlar. Kumarbi’de böyle bir mücadelede Anu’yu ayaklarından yakalayıp gökten yere indirir. Göklerde olan bu Tanrılar arası mücadele antik Yunan Mitolojisinde aynen tekrarlanmakta, sadece Tanrı adları değişiktir. Diğer Tanrılar ve sorumlu oldukları görevler de antik Yunan mitolojisinde benzerlikler arz eder. Bu mitolojik metin E.O. FORRER (1936) tarafından bulunup çözümlenmiş din ve kültür tarihi araştırmalarına çok büyük bir katkıda bulunmuştur. Mitolojilerin en eskisi olarak bilinen antik Yunan Theogonia’sından, Hurrilerin Kumarbi Theogonia’sı daha eskidir. Dünyanın en eski yaratılış mitolojisinin daha sonra Phönike’liler (=Fenikelilerin) aracılığı ile antik Yunanistan’a geçtiği ileri sürülmektedir. Hatırlanacağı üzere antik Yunanistan’da bu konu **Hesiodos** (M.Ö.8/7.yy) tarafından işlenmiş ve **Kronos** mitleri ve **Zeus’un** dev **Typhon’a** karşı yaptığı mücadele başlıklarıyla **Theogonia’da** yer almıştır. Hurrilerin Mitolojisinde yer alan gökteki Tanrıların sırası ve işlevleri Akkat’lardaki Babil Mitolojisindeki Tanrı sıralaması ile aynıdır.

Hurrilerin ikinci önemli miti olan **Ullikumi’de** de Yunan mitolojisine geçen olaylara rastlanır. Örneğin Ullikumi kayalıkların çocuğu olup sağ omuzu üzerinde gökyüzünü, dünyayı ve denizleri taşır. Ullikumi antik Yunan theogoniasındaki Atlas’tır.

Bütün edebiyat eserlerinde yer alan İYİ-KÖTÜ-ADALET motiflerinin ilk kez rastlandığı metinler gene Hurrilere aittir: Appu ve oğulları “Adil “ ile “Kötü”. **Çocuksuz** aile motifi Hurrilerin Appu metninde yer alır. Güneş tanrısını bir inekle birleşip, inekten bir çocuk doğurtması ve bu çocuğun, çocuğu olmayan bir balıkçı tarafından bulunup ailesine mutluluk katması metni de Hurrilere aittir. Dağ Tanrıları, Dicle ve Fırat gibi nehir Tanrıları, yılan ve ejderler Yunan ve asiatic ülkelerin mitolojileri ile benzerlikler gösterir. Dağ Tanrıları **asiatic** ülkelerde Tanrı kimliğini taşıırken antik Yunan mitolojisinde **Tanrıların mekânı** olarak gözüktür.

Bütün dünya edebiyatında Aşk Tanrıçası olarak bilinen ve bizzat kendisi bir motif olan AFRODİT (Aphrodite) antik Yunan mitolojisinden çok önce Istar (=İştar) veya Asoret (=Aşoret) adlarıyla geçiyordu. Gökyüzünde **Zühre yıldızı** olarak bilinen İştar (Akkadlarda) veya Ninsianna (=Sümerce) ya da Estor (=Babilde) Aşk Tanrıçası olarak görevini sürdürüyordu. İştar’ın doğuşu öyküsü ile Afrodit’in ki arasında fark vardır:

“Fırat Nehrinde balıklar bir gün sonderece büyük ve harikulade bir yumurta buldular. Bunu iteleyerek kıyıya çıkardılar bu yumurtanın üstüne bir güvercin konup kuluçkaya yatar ve yumurtadan güzeller güzeli Tanrıça İştar dünyaya gelir. İnsanlara karşı son derece merhametli davranır”. İştar’ın sembolü **güvercin** ve **sazlıktır**.

Güneş ve Ay tanrıları Mezopotomya'daki ülkelerin mitolojilerinde "yaratıcı" olan nitelikleriyle önemli bir şekilde işlenirken, bunlar Yunan mitolojisinde **Helios** (=Güneş Tanrısı) ve **Selene** (= Ay Tanrısı) olarak adlandırılır. Diğer Gök Tanrı ve Tanrıçaları güneş ve ayın altın ve gümüş ışınlarıyla süslenerek ilahi bir görünümle parlıyorlardı.

Sümerlerin mitolojilerinde de amaç aynıdır: Tanrıların serüvenleri ve yaptıkları işlerin anlatılmasının yanısıra insanlara da önerilerde ve öğretilerde bulunulur. Tanrılar arasında çapkınlıklar da olmakta ama bu olay Tanrı da olsa, suç işlemiş olduğundan cezalandırılmaktadır.

Buna bir örnek Sümerlerden Enlil ile Ninlil mitosu:

"Enlil banyo yapmakta olan genç kız Ninlil'i gözlemler. Aralarında aşk ilişkisi olur. Genç kız Ay tanrısından hamile kalır. Tanrılar meclisi Enlil'in bu olayını kabul edemez ve Enlil'in Tanrısı olduğu kenti terketmesine karar verir."

Sümerlerin önemli şehirlerinden **Babil**, kurulduğundan günümüze kadar edebiyat eserlerinde çok sevilerek kullanılan bir motif kenttir. Bir diğer motif kent ise **Truva**'dır.

Göçebelerin yaşamları da mitoloji de yer almıştır. Örneğin Marthu mitosundaki aşk ilişkisi günümüzde de sevilerek kullanılan motiflerden birisidir.

" Marthu, Babil ve civarındaki göçebelerin Tanrısıdır. İnari kentinde geçen olayda hediye dağıtımından söz edilir. Bu sırada Marthu'nun da bir isteği vardır: bir karısı ve çocuğu olmasını ister annesine ızdırabını söyler ve kendisine bir eş bulmasını rica eder. (Metinde eksik kısım vardır) Bir şenlikte İnari kentinin Tanrısı Numuşda Marthu ile ilgilenir: Marthu Numuşda'nın kızını eş olarak ondan ister; Numuşda razı olur. Düğün hazırlıkları yapılır. Gelin adayı Tanrıça'nın bir kız arkadaşı tarafından böylesine kaba, örf ve adetleri bakımından şehirli yaşamına ters düşen taraflarıyla göçebe çevresinden böyle bir kişiyle evlenmemesi yolunda uyarılarda bulunursa da, Tanrıça Adgarudu göçebelerin Tanrısıyla evlenmeye karar verir."

Hurrilere yeniden geri dönelim. Hurriler Mezopotamya'dan daha sonra göç ederek İç Anadolu bölgesine, Hititlerin daha sonra gelecekleri yerlere gelmişler ve kültürlerini orada da devam ettirmişlerdir. Bu sırada Anadolu'daki diğer ülkelerle de ilişkiler kurmuşlardır. Avrupa'dan Anadolu'ya göç eden bir kavim olduğu ileri sürülen Hitit'ler Hurrilerin kültürlerini de benimsemişlerdir. Hitit tabletlerinde onların bu törenleri dile getirilmiştir.

Avrupa'daki kavimler Türkleri ve kültürlerini Hunlar'la ilk kez tanımışlardır. Attila ismi Germen mitolojisinde yer aldığı gibi Nibelungen, Kudrun ve Hildebrand destanlarında da yer almıştır. Almanya'daki edebiyat ders kitaplarında Türk ve Avrupalı kültürlerin tanışmasını bu destanlarda görmek mümkündür. Oysa Asya'daki Türklerin mitolojileri ders kitaplarında bulunmamaktadır. Bizde durum nasıldır? Bizim ders kitaplarımızda mitolojiye ne kadar yer ayrılıyor? Anadolu mitolojileri, Türk mitolojisi neden yeterince yer almıyor? Orta Asya Türk Devletlerindeki meslektaşlarımızla bu alanda ne gibi çalışmalar yapılıyor?

Fakültelerimizde "mitoloji" konusu neden sadece arkeoloji ve klasik filolojilerde yer alıyor. Bu dersi bütün branş öğrencilerine açık, seçmeli ders halinde sunmak mümkün olamaz mı? Türk mitolojisine

daha çok yer verilemez mi? Bu konuda öğrencilerimizde büyük bir bilgi boşluğu var. Bunun herhangi bir şekilde çözümlenmesi gerekir, çünkü günümüz genç neslinde çözümler vardır.

Türk mitolojisinde diğer ülkelerin mitolojilerindeki olaylarla benzerlikler görülür. Bu benzerlikler Tanrılar ve görevlerinde, iyi ve kötü ruhlarda, kahinlerin işlevlerinde, dua ve kurban kültürlerinde görülür. Türk mitolojisinden Türeyiş ve Kıyamet mitlerini burada anlatarak tebliğimi tamamlamak istiyorum. Adem ile Havva, Avrupa'daki şekliyle Adam ve Eva isimlerine dikkatlerinizi çekmek isterim:

“İlk çağda yağmurdan hasil olan seller Karadağcı denilen bir dağdaki **mağaraya** çamur sürükleyip getirdi ve bu çamurları insan kalıbına benzeyen yarıklara döktü, su ile toprak bir müddet bu yarıklarda kaldı. Güneş, Saratan burcunda idi ve sıcaklığı çok kuvvetli idi. Güneş, su ve toprak döküntülerini kızdırdı, pişirdi. Mezkûr mağara kadının karnı vazifesini gördü. Su, toprak ve güneşin(ateş) unsurlarından ibaret olan bu yığın üzerinden dokuz ay mutedil rüzgar esti. **Böylece dört unsur birleşmiş oldu.** Dokuz ay sonra bu yaratıktan insan şeklinde bir mahluk çıktı. Bu insana Türk dilince “**Ay Atam**” denildi ki “Ay Baba” demektir. Bu “Ay Atam” denilen kişi sağlam havalı ve tatlı sulu yere indi. Kuvvet ve neşesi günden güne arttı, orada kırk yıl kaldı. Sonra seller bir daha aktı, yukarıda zikredildiği gibi mağaradaki yarıklara toprak doldurdu. Güneş Sünbüle yıldızında idi. Binaenaleyh bu toprağın pişmesi zamanı, güneşin aşağı indiği devre tesadüf etti ve bundan dolayıdır ki topraktan yaratılan kişi dişi oldu. Bu dişi kişiye “Ay-Va” adı verildi ki “Ay Yüzlü” demektir. Ay ata ile Ay-Va evlendiler. Bunlardan kırk çocuk dünyaya geldi. Yarıları erkek yarıları dişi idi. Bunlar birbirleriyle evlendiler. Ana ve babaları öldükten sonra çıktıkları mağaraya gömüp ağzını altın kapı ile kapadılar ve kapının yanına çiçekler koydular.”

Yukarıdaki metinde Ay Ata'dan Adem'e, Ay-Va'dan Eva'ya doğru bir geçiş, bir motif akışı sezililmektedir. Kardeşler arasındaki evlilik, anıt mezar ve önüne konulan çiçekler örf ve adetlerin insanlık tarihindeki akışını gösteren diğer ayrıntılardır.

Kıyamet günü ile ilgili iki Türk mitosunu vardır. Buradaki olaylar ve motifler de evrensel motifler olarak değer kazanmaktadır:

Altaylı Şamanistlere göre “kalgançı çak”, yani kalacak olan çağın öyküsü:

“Zaman geçtikçe kişiöğlü topluluğu azacak, günah işlerden çekinmeyecek, fenalık alabildiğine çoğalacaktır. İyi Tanrı **Ülgen** bu günahlı topluluktan uzaklaşacak, karanlık dünyadaki kötü Tanrı **Erlık** yeryüzüne yaklaşacak, yardımcılarında Karaş ondan önce yeryüzüne çıkacaktır. Kişioğulları iyi Tanrı Ülgen'i unutacaklar. Yeryüzünde insanları kazanmak için kötü tanrılarla iyi tanrılar savaşacak. Karanlık dünya Tanrıları Erlık, Karaş ve Kerey insanları karanlık dünyasına, iyi tanrılar Ülgen, Mangdı-Şire, Maydre aydınlığa, iyiliğe çekecekler. Her iki taraftan ölenler olacak nihayet tek başına Ülgen kalacaktır. Ülgen “ölüler kalkınız” diye bağırarak ve bütün ölümler dirilecektir.”

Ünlü Alman bilim adamı Radloff ve Verbitskiy'nin derledikleri kıyamet mitosunu ise edebiyatın betimleme sanatının ilk güzel örneklerinden birisidir:

“Kalgançı çak geldiği zaman gök demir, yer sarı bakır olur. Hanlar hanlara saldırır, uluslar birbirine kötülük düşünür, katı taşlar ufalır, sert ağaçlar kırılır. Kişi bir dirsek kadar küçük olur. Baş parmak kadar erkek olur. Erlerin dizgini kısa olur. (=güçlerin elinde oyuncak olurlar). Ayak takımı bey olur.

Baba çocuğunu, çocuk babasını tanımaz (=saymaz). Yaban soğanı pahalı olur. At başı kadar altına bir kap yemek verilmez. Ayak altında altın bulunur, onu alacak kimse bulunmaz.”

KAYNAKÇA

- AYDIN, Mehmet : Bayat Boyu ve Oğuzların Tarihi, Hatipođlu Yayınları, Ankara, 19984.
- BİLGE DERGİSİ : Yeni Gün 4, 1995.
- CAN, Şefik : Klasik Yunan Mitolojisi, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1994.
- EDEBİYAT ANS. : Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991.
- ERGİN, Muharrem : Dede Korkut Kitabı, Bin Temel Eser, İstanbul, 19969.
- İNAN, Abdulkadir : Tarihte ve Bugün Şaamanizm, T.T.K., Ankara, 1986.
- JEISMANN, Karl-Ernest /
- MUTHMANN, G. : Wort und Sinn, Bd. 5+6, Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1965
- KERENYİ, Karl : Die Mythologie der Griechen, Bd. dtv. München, 1991
- KINDLERS LIT. LEX : Cilt 11 ve 16, Cilt 21, München 1974
- NADOLNI, Sten : Der Gott der Frechheit, Roman
- RADLOFF, W. : Manas Destanı, Türksoy Yayınları No:1, Ankara 1985
- RICHTER, Gert : Geschichte der Weltliteratur, Gütersloh/München 1978
- SCHOEBE, G. : Verstehen und Gestalten, 1, R. Oldenbourg Verlag, München 1986
- STARINGER, M. : Fantasie ist Vorstellungsvermögen, Radiokolleg SHB, 1984 / 85, Wien 1985
- TEMİZSOY, İ. : Museum für Anatolische Civilisationen, Ankara 1990
- WANSCHURA, W.: Mythos–Ammenmaerchen oder Wiederverzauberung der Welt, SHB, Radiokolleg,
Wien